

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوہدری غلام حسین دسے گھر 6 جون 1949ء نوں فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایہناں دے مقالے ”پنجابی ادب دا ارتقاء (پاکستانی دور)“ تے پی ایچ ڈی دی ڈگری دتی، کتاب ”ابو کی کہانی“ دے ناں نال تنقید تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ چھپی۔ 1980ء وچ تنقیدی مضموناں دی کتاب ”پرکھاں“ تے پنجابی ڈراما دے ناں نال 1986ء وچ ادارہ ثقافت پاکستان اسلام آباد ولوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دا ارتقاء (1947ء توں 1988ء) چھپی۔ تے ”پاکستان ان پنجابی لٹریچر“ دے ناں نال 1993ء وچ شائع ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی سے اردو تراجم دے ناں نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ ہون والیاں کتاباں تے پھنسل تحریراں دی توضیحی بیلوگرانی مرتب کیتی تے ترجمے دے ہو ر کم توں علاوہ خوشحال خاں شک دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے ناں نال انعام الحق جاوید شاعر وی ہن۔ اردو تے پنجابی دوواں زبانوں وچ شاعری کردے نیں۔ اچ کل مقتدرہ قومی زبان نال منسلک نیں۔

پنجابی نثر دیاں ونڈاں :

تاریخی تے تہذیبی اعتبار نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے تے دو جیاں زبانوں دے ادب وانگوں ایہدے وچ دی نظم دا مذہ نثر توں پہلے بچھا تے نثر، شاعری دے چوکھا چر بعد ہوند وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نثر دا جائزہ لیا جائے

تے نوشہ گنج بخش دیاں دعفاں توں لے کے پچھلی صدی دے ادھ تیکر جیہڑیاں نثری تحریاں سامنے آیاں اوہ براہ راست دینی مسئلیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی مقصدن تے اخلاقی درس نال تعلق رکھ دیاں سن جدکہ پنجاب اُتے انگریزاں دے قبضے توں بعد پنجابی زبان نثر دیاں نویاں تخلیقی صنفان یعنی افسانہ، ناول، ڈرامے نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے اثر ہیٹھ سفر نامے تے انشائیے وی لکھے گئے تے طنز تے مزاح توں علاوہ تحقیق، تنقید وچ وی کم شروع ہویا۔ ایہناں دا دکھو دکھنا نویاں ہیٹھ مختصر جیہا جائزہ پیش اے۔

افسانہ :

کہانی دالفظ کس توں بنیا اے۔ بعد وچ نویس دُور دیاں نویاں لوڑاں ہیٹھ کہانی ہولی ہولی موجودہ افسانے داروپ دھار دی چلی گئی۔ موجودہ صدی دی پہلی چوتھائی توں بعد پنجابی کہانی نے بدلیاں ہویاں قدراں تے لہراں نوں اپنے اندر سمیٹ دیاں ہویاں کئی موڑ مڑے تے کئی مہاندے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعاں توں ہوندی ہوئی آج دے مہاندے تک اپڑی۔ مڈھلے دُور دیاں کہانی کاراں چوں جوشوا فضل الدین داناں چوکھا سر کڈھواں اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جیہڑے افسانے لکھے گئے اوہ زیادہ تر بیانیہ تے سدھ پدھرے انداز دے سن جیہناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہوندا سی یاں کسے خاص واقعے یاں تاثر نوں ابھاریا گیا ہوندا سی۔ 1960ء توں 1975ء تک دا زمانہ افسانے دا مہولہ یا عبوری دُور بن دا اے۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طرحاں دے موضوع تجربے دی کٹھالی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے سامنے آنے شروع ہو گئے سن۔ نواز دمجوعہ ڈونگیاں شاماں“ مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی

پہلوٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے دُور وچ فنی تے فکری پختگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی نا انصافیاں تے اقتصادی جبر دے حوالے نال اُبھرن والی لہروں مکھ کھدیاں ہویاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈوگھیاٹی وی بھکنی شروع ہو گئی۔

جس طرحاں فکری اعتبار نال آج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طرحاں فنی تے تکنیکی لحاظ نال وی ہن افسانہ چوکھے روپ وٹا چکیا اے۔ ”طویل مختصر افسانے“ تے ”مختصر ترین افسانے“ یعنی افسانچے وی لکھے جارہے نیں تے ”شعور دی رو“ دے حوالے نال دی نوکیلے تجربے ہو رہے نیں۔ جیہناں وچ کسے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکو لہر وچ تخلیق مکمل کیتی جاندی اے۔ ایسے طرحاں ڈرامائی اختتامیے یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جیہناں دے آخر وچ آن والی ”پتھ لائن“ پورے افسانے نوں اک نویں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اک معیاری افسانے بارے کیا جاندا اے پئی ایہر بوہت ساریاں غریاں دا حامل ہوندا اے تے کئی عنصر مل کے ایہدے وچ تاثیر پیدا کر دے نیں مثلاً فقریاں دی لمبی، فنی پکیائی، گل کرن دا نوکیلا ڈھنگ، اظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ، پلاٹ یعنی خاکہ، دلچسپ تے موہ لین والا مڈھ، واقعات دی آپس وچ جڑ مل تے لہجے دا اتار چڑھا، سامنے دی گل نوں تختیل دی استاکاری نال لوں روپ دین دافن، زندگی دے کسے جیسے تجربے نوں سامنے لیان دا دل جیڑا عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انجام یعنی کہانی دا ایسا انت کہ پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے سامنے آسکے۔ ایس اعتبار نال دیکھیے تے پتہ لگدا اے جے مختلف رجحاناں ہیٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں ویسی سُر ت نال سُردیاں ہویاں آج دے دُور تک پہنچیا تے آج جدید

علامتی افسانے دادور اے جمیدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اقل حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تلی تے رکھ کے سامنے آن دی بجائے مٹھی وچ لگائی رکھ دے نہیں تے تھوڑی کیتیاں کسے نوں اپنا بھیت نہیں دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دادو جاپہلوادہ اے جمیدے وچ ناصر بلوچ تے منشیاد دیاں افسانیاں وانگوں کمائی پن داعترضی علامت دے نال نال چلدے۔

ناول :

ناول اٹالوی زبان دے لفظ "ناویلا" توں نکلیا اے جمیدے معنی نویں گل دے نہیں۔ ہندوستانی زبان وچ ناول، انگریزی سہت دے اثر پیٹھ پہلاں بنگالی اردو تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیر پنجابی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے "سندری" نوں پہلا پنجابی ناول مٹھیا جاند اے۔ میرا بخش منہاس پہلا مسلمان لکھاری سی جینے 1923ء وچ "جٹ دی کرتوت" عرف نواب خان دے نال نال دیہات سدھار دے جذبے پیٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جمیدے وچ زبان تے بیان دے معیاری استعمال دے نال نال واقعہ نگاری دل دہی پوری توجہ دتی گئی سی تے ہمنو واسطے پینڈو سماج وچ رواج پا جان والیاں منفی ریتاں تے رسماں نوں نویکے رنگ نال پیش کر کے حقیقت پسندانہ انداز وچ ایہناں دے اپا دا چارہ کیتا گیا سی۔

ناول دے دکھو دکھ بٹری انگاں دل جھات پائی جاوے تے پتہ لگدا اے جے ایہہ افسانے دی ای اک کھلری ہوئی صورت اے جمیدے وچ کسے اک کردار دی زندگی دے کسے اک پہلو دی بجائے پوری حیاتی نال متعلق اہم واقعات نوں کلاوے وچ لے کے پیدائش توں موت تک دے حالات نوں کامیاں تے ناکامیاں سنے بیان کیتا گیا ہوندا اے۔ پلاٹ کردار نگاری، مکالمے، موضوع تے منظر نگاری نوں ناول

دے اہم جزو تصور کیتا جاندا اے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یاں مختلف واقعات دے ربط نوں کیا جاندا اے۔ کردار نگاری لئی ضروری اے جے ناول دیاں کرداروں نوں عام فطری انداز وچ پیش کر کے ایہناں نوں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی منزلوں چوں گزردیاں ہویاں دکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظر دی ہر گاہی نہیں بلکہ ایہدے وچ سماجی زندگی دے مختلف منظروں شامل ہوندے ہیں۔

پاکستان بنن توں بعد چھپن والا پہلا ناول جو شو افضل الدین دا ”برکتے“ (مطبوعہ 1954ء) سی جیڑا کہ نفسیاتی پس منظر وچ لکھا گیا سی۔ زمانی و نڈ دے اعتبار نال 1970ء توں بعد دا دور تے خاص طور تے 1976ء دا سال اک جیسا موڈ بن دا اے جتھے آکے ناول نگاری دل اچھا دھیان دتا گیا۔ ایس اک سال وچ ای چھ ناول شائع ہوئے جدکہ 1971ء توں پہلاں دے دور یعنی 23 ورہیاں وچ صرف پنج ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہر حال پنجابی وچ جُن تک رُچے گئے ایہناں ناولاں وچ اخلاقی ناول دی نہیں تے سوانحی وی، سماجی ناول وی نہیں تے رومانی وی، سیاسی ناول وی نہیں تے نفسیاتی وی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یا رومانی نوعیت دے ہیں۔ جیہناں وچ پینڈو رہتل تے پنجاب دیاں ریتاں رسماں دی وی عکاسی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے دا لفظ یونانی زبان دے لفظ ”ڈراما“ توں نکلیا اے جیہدا مطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہہ کہ ڈرامے وچ قول نوں عمل دے روپ وچ تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیتا جاندا اے۔ ایس فن دی تاریخ بوہت پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال مشرق وچ ہندوستان تے مغرب وچ یونان توں ایہدا جنم گھر مسمتھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی دور وچ

ہو یا تے موجودہ صدی دے پہلے دہاکے وچ اسٹیج لئی باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے
 جان لگ پئے جدکہ ریڈیو دی ایجاد دے نال ای ایس فن نے اک نواں پاسا پر تیا تے
 ریڈیو چھیتی ای آپنے سنن والیاں نوں سمجھو تے دی اوس سطح تے لے آیا جتھے سماعت
 کوں بصارت واکم لیا جان لگ پیا۔ رفیع پیر دا ڈرامہ اکھیاں (1938ء) پہلا ریڈیو
 ڈرامہ سی۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ دور وچ ایہہ فن چار
 خانیاں وچ وٹیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈیو ڈرامہ (2) ٹی وی ڈرامہ (3) سٹیج ڈرامہ
 (4) لکھتی ڈرامہ۔

پلاٹ، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش تجسس تے مکالمے وغیرہ
 اک چنگے ڈرامے لئی بنیاد اور جہ رکھدے نیں۔ کسے کہانی نوں واقعات دے
 جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پرویا جاندا اے اوس نوں پلاٹ آکھدے نیں تے
 مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلاٹ دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کہندے نیں
 جیہدے آل دوالے کہانی دا اجال بنیا جاندا اے۔

جوئیں ڈرامائی تشکیل دی کامیابی، پلاٹ تے قصے تے منھر ہوندی اے انجے
 ای قصے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوندا اے۔ ہیر واپنے نصب العین
 تک اپڑن لئی جتن کردا اے جدکہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا
 کردا اے۔ تے تصادم دی ایہو صورت حال ڈرامے وچ تجسس یاں حیرت دی راہ
 ہموار کردی اے۔ مکالمیاں دا شمار ڈرامے دیاں یاد رہ جان والیاں چیزاں وچ
 ہوندا اے ایس لئی ضروری ہوندا اے جے زبان تے بیان دی موزونیت دے علاوہ
 ایہہ برجستہ، بر محل تے پکے پیڑھے ہون۔

جس طرحاں زندگی خوشی تے غم دوواں جذبیاں نال عبارت اے ایسے طرحاں
 داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں وی دو قسمیں بن دیاں سن۔ طربیت تے المیہ المیہ یعنی

ٹریجڈی دارُخ بوہتا کر کے داخلیت دل ہوندا اے جد کہ کامیڈی یعنی طربہ زندگی دی شگفتہ نقل نال بن دا اے۔

پنجابی دج ڈرامے دے مُڈھلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اسٹرف تے اشفاق احمد دے ناں سرکڈھویں نیں۔ پاکستان بنن توں بعد چھپن والی ریڈیائی ڈرامیاں دی پہلی کتاب سجاد حیدر دی ”ہوادے ہو کے“ (1957ء) بن دی اے جد کہ کتابی صورت وچ شائع ہون والا پہلا ٹیلی پلے منو بھائی دا ”جزیرہ“ (1977ء) سی۔ ٹی وی ڈرامہ ڈرامے دی سب توں ترقی یافتہ شکل بن دی اے کیوں جے ایس نوین میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر براہ راست دکھایا جاسکدا اے۔

سفر نامہ :

سفر تے سفر نامے دی تاریخ دل بھات لڑی جائے تے پتہ لگدا اے جے سفر ہر دور وچ انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیر جدوں بندے نے لکھنا شروع کیتا اوہ دیاں تحریراں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہ اوہ دور سی جدوں تاریخ تے سفر نامہ اکو گھر وچ رہندے سن۔ ابن بطوطہ تے ہور پرانے سیاحاں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفر نامے دے ابتدائی عنصراں دا سراغ لبھدا اے۔ فیر جویں جویں علم دی روشنی ودھدی گئی سفر نامہ تاریخ نالوں اپنا نکھیڑا کردا گیا پر حالے وی جنا چر تک سیاح دی اکھ، مٹوئخ دی سوچ تے ادیب دا قلم تینے رُل کے اک سا بنجھا منظر بھنن دا جتن نہ کرن ایک چنگا سفر نامہ تخلیق نہیں ہو سکدا۔

جدید حوالیاں نال ادب وچ سفر نامے دی عمر بوہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے وی ایہنوں اک مہنگی صنف کہیا جاندا اے کہ ایہدے لئی پہلے کسے ملک یا علاقے دی سیر کرنی پئندی اے جیہدے لئی دولت تے فرصت ضروری ہوندی اے۔ فیر

بندے دا صحت مند ہونا وی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ٹر کے ہر منظر دا باریکی نال مشاہدہ کر سکے۔ فیر سفر کرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد نوں کھد رکھ کے ای اپنے نئی رستہ چنن دا اے تے رستیاں، مزاجاں تے مقصدیاں دا ایہو اختلاف اے، جیہڑا ایس صنف وچ رنگارنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے نوں دلچسپی دا عنصر فراہم کردا اے۔

انج تے بیان دی صداقت تے اظہار دی سچائی کسے سفر نامے وچ بنیادی اہمیت رکھدی اے فیر وی اک معیاری سفر نامے نوں دلچسپ بنان لئی کئی طریقے ورتے جاندے نیں۔ کدھرے مٹھک یاں فکر انگیز صورت حال نال قاری دا ٹاکرا کرا دتا جاند اے تے کدھرے افسانوی انداز اختیار کر کے تخیل تے رومان دے ذریعے دلچسپی پیدا کیتی جاندی اے۔ حیرت وی سفر نامے دا اک بنیادی جز اے۔

پنجابی وچ پہلا سفر نامہ ”میر اولائی سفر نامہ“ سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہویا۔ پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اعجاز الحق دی ”یورپ توں چیونگم دے نال“ سفر نامے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سلیم خان گمتی، محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم شاقب، ارشد میر تے ہو رکئی لکھاریاں ایس صنف نوں اپنا کے ایہدے وچ وادھے کیتے۔

انشائیہ :

انشائیہ انشا پر دازی توں لکھیا اے تے لغوی معنیاں وچ موضوع توں ہٹ کے ایہنوں اک اجیسی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ انشا پر دازی تے بیان دے زور نوں مڈھلی اہمیت حاصل ہوونے پر اصطلاحی معنیاں وچ ایہدے توں مراد اک خاص قسم دی صنف لیا جاند اے جیہڑی افسانے توں وکھ، طنز تے

مزاح توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک دکھری پچھان کھدی ہوئے۔
 موجودہ حوالے نال انشائیہ انگریزی دی صنف Light Personal Essay
 دا ترجمہ بن دا اے پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کے اک سانجھی تے جامع
 تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایس بے وساہی دی اک وجہ تے ایس صنف دی
 کم عمری اے تے دوجی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک لچکیلی صنف اے جیہدا تعلق
 داخلی سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی ہیئت یا فارم یا شکل نہیں اے۔
 مشتاق باسط دی کتاب ”سکھ داسا“ پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے
 جیہنوں ایہدے سر جہنار نے آپوں انشائیے دی کتاب کیا اے۔ پھشکل لکھن والیاں
 توں علاوہ اسلم قریشی، عاشق رحیل، محمد اسلم متوالا، ناصر رانا، میاں ظفر مقبول تے ہور
 کئی لکھاریاں دیاں کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔ جیہناں دے ذریعے انشائیے دے
 مختلف روپ سامنے آرہے نیں۔

طنز تے مزاح :

عربی دا اکھاں اے کہ ”الْمَزَاحُ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ“ یعنی
 گفتگو وچ مزاح دی ادہواہیت ہوندی اے جو کھانے وچ لون دی، تے ایہہ
 اودوں تک ای لطف دیندا اے جتاں تک ایہدی مقدار ایہور ہوے کیوں جے
 حیاتی نوں اُسارن تے دھرتی نوں شگھارن لئی سنجیدگی نال کم کرنا ضروری ہوند اے
 تے مزاح دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تھکیواں بندے دے بچنے نوں
 وٹ پا کے ادھریاں تھراواں کھچ رہیا ہووے، ایہہ ادھنوں اک اجیہی تفریح مہتیا
 کرے جیہڑی ادھدے جسم تے دماغ نوں کجھ حرارتی آل دوالے توں بے خبر کر کے
 انج ہولا پھل کر دیوے کہ اوہ مڑاگانہ ٹرن لئی تیار ہو جاوے۔

بنیادی طور تے طنز و مزاح صنفِ سخن نہیں بلکہ موضوعِ سخن اے یعنی مزاح شاعری وچ دی ورتیا جاسکدا اے تے نثر وچ دی۔ نثر وچ مزاح پیدا کرن لئی جیہڑے حربے اختیار کیتے جاندے نیں اوہناں وچ لفظی بازیگری، لطیفہ گوئی، واقعاتی مزاح تے صورت حال دا مزاح زیادہ اہم نیں۔ خاکہ نگاری دی اصولوں مزاح دی ای اک ذیلی صورت اے جیہدے وچ شگفتہ انداز اختیار کر کے کسے فرد دی شخصیت دا تجزیہ کیتا گیا ہوندا اے۔

پنجابی نثر وچ مزاح دا کھڑاں پندیاں ہوئیاں جیہڑے تے نظراں زیادہ توں زیادہ ہفتہ وار مٹھوایا اخبار ”موجی“ تک ای جاندیاں نیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہوا سی۔ پاکستان بنن توں بعد انور علی دی کتاب ”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ (مطبوعہ 1972ء) نوں اقلیت دا درجہ حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلم قریشی، ابن قیصر، سجاد حیدر پرویز تے ہور لکھاریاں دیاں کتاباں آئیاں تے ٹھیکل مضموناں دی صورت وچ چوکھا مزاح تخلیق کیتا گیا۔

تنقید:

تنقید دا مادہ نقد اے تے ایہنوں آلوچنایا پرکھ پڑتاں دی کہیا جاند اے۔ کسے سیانے آکھیا اے کہ تنقید دا مطلب اے ”اناج لوں اینج ٹھپلنا کہ دانہ توڑی توں دکھ ہو جائے۔ ایس اعتبار ناں پارکھ داکم ایہہ بن دا اے جے اوہ ادب پلاوے دا تجزیہ کر دیاں ہوئیاں کھرے تے کھوٹے نوں دکھ کر کے رکھ دیوے۔ پرانے زمانے وچ پنجابی تنقید دی پہلی کتاب ”پریم کہانی“ وانگوں تنقید تشریح یا تذکرے دے انداز وچ کیتی جاندی سی پر نویں دور وچ ایہہ باقاعدہ اک فن دی صورت اختیار کر چکی اے تے ہن اک نقاد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے

نفسیاتی پچھوڑوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکے موازنے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلیق نوں انج پرکھدا اے جے ایہدا ہر رنگ نبر کے سامنے آجاندا اے۔
 بنیادی طور تے تنقید دے دو پہلو بن دے نیس۔ اک نظری، جیہدے وچ تنقیدی اصولاں تے بحث کیتی گئی ہوندی اے تے دوجی اطلاقی تنقید جیہدے وچ تنقیدی اصول لاگو کر کے کسے فن پارے دی صنف یا ادبی دُور دا باقاعدہ جائزہ لیا گیا ہوندا اے۔ متوازن تنقید اوہ ہوندی اے جیہدے وچ اک نقاد کسے اک خاص نظریے دی بجائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیندا اے تے کسے فن پارے دا جائزہ لیندیاں ہویاں نفسیاتی، سماجی، معاشی، عمرانی تے تاریخی پچھوڑ توں علاوہ ہر وی کئی پہلوں نوں سامنے رکھدا اے۔ تخلیق نوں زمانی اعتبار نال وی جانچدا اے تے دو جیاں فن پاریاں نال ایہدا تقابلی مطالعہ کر کے ایہدی قدر تے قیمت دا تعین کردا اے۔

تحقیق :

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ لبھنا، ایس لئی جس طرحاں تنقید کردیاں ہویاں تحقیقی نگاہ دا ہونا ضروری ہوندا اے ایسے طرحاں تحقیق کردیاں ہویاں وی تنقیدی شعور اک اہم جزو دی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری داسرا بوجھتا کر کے اوہناں انگریز حکمراناں دے سر جاندا اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دو جیاں لوڑاں پاروں ایہتوں دیاں علاقائی زبانوں وچ وی کم کر دے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدا لسانی حوالے نال ہوئی۔ مہن تک چھپے تحقیقی مواد دا جائزہ لیا جائے تے ایہدے چار رخ بن دے نیس۔ اک اوہ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف حوالیاں نوں سامنے

رکھ کے قیاس تے دیلاں نال تارویاں کا ڈھان کڈھن دی کوشش کیتی گئی اے۔
 زباندانی، گرامر، لغتاں وغیرہ دے سلسلے وچ ہون والا کم ایسے ضمن وچ آوندا اے۔
 دوجا اوہ جہدے وچ براہ راست عملی تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریر یاں
 شخصیت سامنے لیانندی گئی جویں شریف احمد شرافت نوشاہی نے کھوج کر کے
 پنجابی دے اک صوفی بزرگ نوشہ پیر دے وعظ لےجے۔ ایس دریافت نال پنجابی ادب
 دی نثری تاریخ کئی ورے پچھانہ چلی گئی تے ہن ایدھے آغاز دازمانہ 990 ہجری
 مستھیا جاندا اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گئیاں کتاباں تے مبنی
 اے جینوں متنی تحقیق دی کیا جاندا اے۔ جویں ہیر دے نسخے یاں شاہ محمد دی وار
 نوں چھان پُن کر کے یاں ہو رکئی پرانے شاعران دے کلام نوں سودھ کے سامنے
 لیاندا گیا اے۔ چونھتی قسم اوہ اے جہدے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ کرن دا
 آہر کیا گیا اے۔

کھوج بارے کیا جاندا اے جے ایہدامرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوندا اے
 جہدے بارے نویں گل کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوجی سائنسی
 نقطہ نظر نال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہوجہا تارواں نتیجہ پیش
 کردا اے کہ حقیقت دے اصل مکھ توں گھنڈ لٹھ جاندا اے۔

(غیر مطبوعہ)

